

Estudi introductori

**Les conseqüències del
relat emmarcat en la
narrativa ebrenca de
Sebastià Juan Arbó**

Marta Matas Roca

Doctora en Filologia Catalana per la
Universitat Rovira i Virgili

L'any 1965 es publica *Narracions del Delta*, una obra que sorgeix arran de la ressenya de Melchor Fernández Almagro¹ a *Los hombres de la tierra y el mar*, on s'advertia que l'ús d'un llenguatge precís i depurat atorgava a alguns capítols de les memòries trets característics de la narració curta. Arbó recull aquesta crítica com una proposta a tenir en compte, convençut que «no era jo un escriptor amb condicions per a la narració curta; tenia la impressió, en efecte, que el gènere no encaixava amb les meves facultats i, molt a desgrat meu, havia decidit renunciar al conte»². Així i tot, esperonat per les paraules del crític, confegeix un volum d'«episodis solts, espigolats d'ací i d'allà de tota la meva obra; alguns, de l'obra publicada; altres, de la que tinc per publicar, d'obres que estic escrivint»³.

En efecte, la lectura de *Narracions del Delta* remet a capítols que formen part, sobretot, de la seva novel·lística posterior. Així, exceptuant «La baralla» i «La Pigada» —reproduïdes a *Camins de nit* (1935)—, i «El meu cosí Quico» —extret del volum memorialístic *Los hombres de la tierra y del mar* (1961)—, la resta de narracions pertanyen a obres que l'any 1965 o bé estaven a punt de publicar-se o bé encara es trobaven en procés de redacció. És el cas de «La figuera maleïda i el conte del Boni», episodi que retrobarem a *Entre la terra i el mar* (1966); en concret, al capítol «Guatxes i el Bardat». En aquesta narració es relata el lligam entre aquests dos personatges, força presents en les novel·les que completen la trilogia ebreca —*La tempestad* i *La masia*⁴—, però que en el recull narratiu s'anomenen Narro i Boni, respectivament. Altres episodis també extrets d'*Entre la terra i el mar* se'ns presenten sota el títol «El Valent» —història narrada dins del capítol «Pere Franch fa una gestió»— i «Canela», reproducció fidel d'«El gos rabiós» i «Un drama a la masia». Per contra, «El tonto. Un retrat» i «Mentre es passa el riu» pertanyen a dos capítols de *L'espera*, publicada l'any 1967, corresponents a «Lo tonto» i a «El comiat», respectivament. Ara bé, en la versió castellana, *Relatos del Delta*, publicada el mateix any que *Narracions del Delta*, Arbó inclou una tercera part amb el títol «Fragmentos escogidos» on trobem tres relats addicionals: «El viejo Juan», «La velada en la masía» i «Los cantadores». L'escriptor extreu els dos primers textos de *Tierras del Ebro*, i el tercer, d'*Entre la tierra y el mar*⁵.

El fet de constatar aquesta extrapolació de fragments textuais inserits en diferents novel·les per confegir un recull de relats permet assenyalar alguns dels trets definidors de la narrativa arboniana: la preferència per l'estructura de relats encaixats que funcionen amb identitat pròpia, la voluntat literària de recrear uns individus anodins i la configuració d'un espai social i geogràfic com a eix vertebrador. Alhora, aquesta selecció confirma l'exercici d'una escriptura simultània que permet a l'autor destriar i individualitzar alguns episodis de les seves novel·les encara inèdites i convertir-los en relats autònoms

1 Fernández Almagro, M. (1962, octubre 21). Libros y revistas. *Los hombres de la tierra y el mar*. ABC, p.33.

2 Juan Arbó, S. (1993). *Obra Catalana Completa II*. Barcelona: Columna, p.301.

3 Ibid., p.302.

4 *Entre la terra i el mar*, tot i ser escrita primer en català, no apareix en aquesta llengua fins a l'any 1993: dins el volum *Obra Catalana Completa III*, a càrrec de Columna. Fins aleshores només es coneixia la versió castellana, *Entre la tierra y el mar*, que havia guanyat el Premi Blasco Ibáñez, l'any 1966. De *La tempestad*, publicada el 1975, no ens ha arribat cap versió en català, mentre que *La masia* —guanyadora del Premio Inmortal Ciudad de Gerona 1974— fou publicada aquest mateix any, i dos anys més tard aparegué la versió en castellà, autotraduïda, com ja era costum, per Arbó.

5 En les posteriors edicions, tant en català com en castellà, es mantindrà aquesta diferència quant a les narracions incloses en cada recull.

que mostren l'Arbó més genuí. D'aquí que caldria afegir al recull la designació específica d'«antologia» pel que suposa de síntesi de la seva escriptura, però també del món concret que delimita les terres de l'Ebre.

És en aquest sentit que *Narracions del Delta* constitueix un referent imprescindible que demostra una disposició per al relat que es repeteix en el decurs de tota la novel·lística arboniana, exceptuant *L'inútil combat* i *Notes d'un estudiant que va morir boig*, obres el caràcter introspectiu de les quals dificulta la introducció d'històries allunyades de la pròpia veu narrativa. Fet i fet, en l'elaboració del recull Arbó pren consciència que en moltes de les seves obres es troben «episodis solts, que eren contes veritables intercalats en la narració principal», i sobretot s'adona que «semblant a allò que li passa a Cervantes amb els contes intercalats en el seu *Quixot*, [...], a vegades, perjudicaven molt més que no afavorien l'obra, distreien el lector de cada punt de la narració principal»⁶. Així, no sembla agosarat afirmar que si Arbó no s'havia aturat mai en la seva reiterada facilitat per inserir relats col·laterals, externs o no a la narració, era perquè en un principi no hi havia la determinació d'aportar una tècnica narrativa concreta, sinó d'aplicar una manera de fer, una doble voluntat oral i testimonial que s'evidencia en tots aquests episodis autònoms. I és en aquest sentit que cal reivindicar-los i analitzar-los, més enllà de l'alentiment o la pausa que suposen respecte de la trama principal, com un artefacte més del seu discurs literari que aporta informació de com construeix la seva escriptura, però també de la base filosòfica i moral sobre la qual la porta a terme.

En el pròleg de *L'espera*, Joan Sales torna a incidir en aquest aspecte quan localitza en alguns moments de la novel·la «certes digressions, que separades podrien constituir uns contes independents ben interessants, però que encaixades fora de lloc o de temps tenen aquí el greu inconvenient de tallar el fil de la narració principal», fet que sembla perjudicar l'obra, ja que «el camí ens du molt amunt, però no fa pas una pujada constant en tot el seu trajecte»⁷. Encara en aquesta disjuntiva sobre l'encert de la inclusió de fragments deslligats del nucli argumental, Sergi Beser insinua, a propòsit de *Camins de nit*, que «algunes evasions anecdòtiques o costumistes —part del tros dedicat als “saginers”, per exemple—, la manera com s'intercala l'episodi de la Pigada, trencant l'emoció produïda per la mort de Jaume, impedeixen de considerar aquest fragment com una autèntica obra mestra»⁸.

Si ens aturem en la història de la Pigada, l'aposta d'Arbó per inserir-la dins *Narracions del Delta* confirma aquest caràcter independent dins el text originari de *Camins de nit*. Per bé que és inqüestionable la ruptura argumental que aporta la inclusió del relat dins l'acció narrativa, és evident que respon a una doble funció estratègica, ja que alhora que alleugereix la tensió dramàtica —la mort de Jaume enmig d'un paratge desolador—, ens apropa a una realitat de l'època que apareixerà en altres obres: les conseqüències per a la dona, i de retruc per a l'àmbit familiar més pròxim, d'un mal casament. Val a dir, doncs —i això és el que intentaré demostrar—, que aquestes «evasions» no són «costumistes», i que queden prou justificades si tenim en compte la seva continuïtat dins el marc global de la novel·lística arboniana.

6 Juan Arbó, S., *Obra Catalana Completa II*, p.302.

7 Juan Arbó, S. (1993b). *Obra Catalana Completa III*. Barcelona: Columna, p.14.

8 Beser, S. (1966). Les novel·les de l'Ebre de Sebastià Juan Arbó. Dins S. Juan Arbó, *Obra Catalana Completa I*. Barcelona: Edicions 62, pp.7-36; p.20.

D'antuvi, cal avançar que la funció dels relats externs —força recurrents en tota la novel·lística d'Arbó i projectats sempre a través de l'anacronia analèptica— respon a una voluntat implícita d'apropar i alhora de conscienciar el lector de l'existència d'una idiosincràsia ebrenc que cal conèixer i preservar, si més no, mitjançant la literatura, l'eina fonamental de l'escriptor. Per fer-ho, Arbó s'apropa als diferents aspectes que conformen aquest món: la literatura oral i l'estudi antropològic. És així que podem fixar una tipologia de relats externs, tot prioritjant la funció per a la qual han estat dissenyats i inserits en la història principal.

D'entrada, fixem-nos en aquelles narracions que remetent a l'oralitat com a vehicle d'expressió literària col·lectiva i atàvica. En la seva lectura, retrobem l'Arbó infant que interioritza aquesta voluntat narrativa generacional d'explicar històries, reals o llegendàries, que pertanyen a l'imaginari propi d'una comunitat, com succeeix en el cas de la Mila, la protagonista de *Tino Costa*: «Moltes altres cançons hi havia que havien fet palpar el seu cor en les més diverses emocions, que l'havien fet alegrar o sofrir, vibrar d'entusiasme o de tendresa o estremir-se tota de terror» (TC, p.629)⁹. El ressò de l'oralitat arriba a través de recursos estructurals prou explícits, ja sigui a través del mateix narrador o bé d'un personatge: «Es deia que en el temps passat [...]», «En aquells temps [...]» (ETM, p.224, p.225); «Saps, Marina? Diuen que [...]» (CN, p.311); «M'ho ha dit la Quima del Ratat; [...]. La Pigada seguia contant sense traça» (CN, p.310); «Un cas d'aquests s'havia produït encara recentment, [...]. El fet s'havia produït en un poble de muntanya» (CN, p.311); «La cosa succeí com segueix [...]» (TC, p.593); «Tots ho recordareu. Cada nit li desapareixia un pollastre [...]» (ETM, p.319); «El fet havia ocorregut uns anys abans [...]» (ETM, p.578); «Un dia, no sé a quin país, hi havia un tio molt ric [...]» (LE, p.266); «És la història d'un innocent, [...]; el puc referir amb tots els detalls perquè quan el vaig sentir va quedar-me gravat» (TC, p.666); «Va ocórrer que un any [...]» (LM, p.466).

De fet, el lector percep aquest clima de misteri i de por continguda que apareix en aquestes situacions, i s'hi troba immersit de ple, tal com succeeix a *Camins de nit* arran de l'aparició del cometa Halley¹⁰:

Una tarda llunyana, feia ja molts anys, va córrer la veu que apareixia un senyal al cel. [...]

Una vella, al centre del rengle, narrava un episodi dels dies pretèrits; semblava gaudir amb el mutisme de terrors que la seva paraula imposava als qui la voltaven. Tots l'escoltaven immòbils, com clavats a la terra i anorreats, sota un sentiment de malestar que els feia suar i els oprimia. (CN, p.299, p.301)

9 Les abreviatures utilitzades en les citacions entre parèntesis dels títols de les novel·les corresponents a fragments reproduïts, a enumeracions i a trets o elements comuns exemplificatius són les següents: *Terres de l'Ebre* (TE), *Camins de nit* (CN), *Tino Costa* (TC), *Narracions del Delta* (ND), *L'espera* (LE), *Entre la terra i el mar* (ETM), *La tempestad* (LT), *La masia* (LM). Les referències bibliogràfiques per a les obres citades són les següents: per a *Terres de l'Ebre*, *Camins de nit* i *Tino Costa* he emprat *l'Obra Catalana Completa I* (Barcelona, Columna, 1992); per a *Narracions del Delta*, *l'Obra Catalana Completa II* (Barcelona, Columna, 1993); per a *L'espera*, *Entre la terra i el mar* i *La masia*, *l'Obra Catalana Completa III* (Barcelona, Columna, 1993), i finalment, per a *La tempestad*, l'edició publicada per Plaza & Janés l'any 1975.

10 L'any 1910 l'aparició del cometa Halley va produir certa preocupació perquè es creia que la trajectòria orbital de la Terra travessaria la cua del cometa, formada de gasos perillosos, tot i que només va provocar certs fenòmens òptics. Arbó, que aleshores tenia vuit anys, introduí aquest esdeveniment com a presagi inicial a *Camins de nit*, i més tard, en la narració «L'estel amb cua».

Es crea, doncs, un clima de tensió narrativa en l'acte mateix i en allò que s'explica que no només prepara el lector per a l'esdeveniment argumental proper o final, sinó que també contribueix a augmentar el desassossec dels personatges, receptors directes d'aquests relats:

Era la història dels *sagineros*, que, de temps en temps ressuscitava en el poble sembrant el pànic en el cor de les mares, i amb la qual havien aterrit la infantesa de tots. Història adaptada al gust i a la imaginació de cada un, desfigurada, a la fi, en els relats del poble, en el mal i en el bé propens a l'exageració, però malgrat tot basada sempre en un fons de veritat. Darrera hi havia el record d'un robatori, o d'un crim o desaparició misteriosa, amb els quals la gent semblava alimentar els seus terrors a través dels anys. (p.311)¹¹

En definitiva, es tracta de traslladar a l'àmbit escrit un conjunt de relats, alguns dels quals formaven part de les llegendes urbanes que amb tota seguretat havien de ser presents en la tradició oral de l'època i que actuaven com a senyal d'alerta i prevenció davant determinats perills:

M'ho ha dit la Quima del Ratat; el veié ella amb els seus ulls. L'home la mirà d'una manera estranya i desaparegué com si es tractés del mateix diable. A la tarda, la petita de can Barjau explicà a sa mare que havia trobat un home alt i amb una barba negra; estava amagat darrera d'un garrofer i li ensenyava un bombó tot fent-li senyes perquè s'hi acostés. [...] al cap al tard d'aquell dia no podien trobar la nena del Roco. [...] Es feu de nit i la nena no havia acudit a casa. [...]. Grups d'homes armats sortiren llavors amb teies enceses, pel garroferar [...]. Una mica més tard havien avisat que la nena havia aparegut; havia anat a l'hort amb un oncle seu [...].

Aquest cop la cosa resultà falsa; però, segons la Pigada, no per això s'havia de confiar.

—Saps, Marina? Diuen que el rei és tòxic i que van homes amb bombons i joguines i que els ensenyen a les criatures per fer-les seguir. Les fiquen en un tap amb la boca tapada, i se les emporten en un lloc amagat, on les degollen per treure'ls sang. (pp.310-311)

Inserit en la trama principal, trobem també un tipus de relat d'estructura oral que complementa l'argument inicial amb un cúmul d'històries que exemplifiquen realitats pròpies i molt presents en l'època, com ara els robatoris de la collita (ETM), les tragèdies ocorregudes en la mar en nits de tempesta (LT), el tràfic de nens «bords» (ETM) o l'amenaça amb què el poble vivia la presència de gossos rabiosos (ETM). Fet i fet, som davant de successos cíclics que provoquen la revifalla d'aquests «relats que ressuscitaven cada vegada que es renovava el cas, com era avui, i que mantenien viu l'horror que la ràbia havia inspirat des de sempre» (ETM, p.43). En conseqüència, aquests episodis permeten l'aglutinació d'una col·lectivitat entorn d'unes problemàtiques davant de les quals sovint només actua com a espectadora directa o bé com a receptora; aleshores, el relat sempre és un senyal d'alerta, un recordatori d'una vida sense concessions:

11 Cal incidir en aquesta justificació final del narrador, que coincideix amb la definició de Carme Oriol de les llegendes urbanes: «unes històries aparentment reals que expliquen fets extraordinaris o sorprenents, i que són l'expressió de les preocupacions, les pors i les inseguretats dels nostres temps» (Oriol, C., 2019, *100 llegendes urbanes. Unes històries sorprenents del nostre temps*. Valls: Cossetània, p.5).

El viejo Puntí tomaba la palabra y todos guardaban silencio pendientes de lo que decía. [...] El viejo recordaba los hechos más alejados, de muchos de los cuales había sido testigo, y se acordaba, sobre todo, del año llamado «de las desgracias». [...] se acordaba perfectamente de la galerna terrible; veía «el roquer» —todavía le parecía verlo—, al otro lado del barranco, un poco alto sobre el mar, lleno de gente en pie sobre las rocas; todavía le parecía verlo, sí —lo explicaba— en el atardecer; se había juntado allí todo el pueblo, y todos mirando hacia el mar, esperando descubrir en la oscuridad la silueta de algunas de las barcas. El cielo estaba negro, llovía y hacía viento; estallaban los truenos, los relámpagos que iluminaban con fugaz resplandor la noche del mar, y la gente —casi el pueblo entero— permanecía allí, mirando el mar, escrutando en la oscuridad.

Faltaban en aquella hora, quince barcas, y todos los familiares, hasta ancianos y niños pequeños, estaban allí y se oían lamentos, llantos, y los niños se asían a las faldas de las madres; algunos rezaban en voz alta. [...] en medio del fragor del viento y la lluvia, se oía una voz: «¡Otra! ¡Otra! ¡Viene otra! ¡Por allí! ¡Por allí!» Y todos miraban anhelantes, y la veían, apenas surgiendo entre las brumas, apareciendo y desapareciendo [...].

—Fue, en verdad, el año terrible, «l'any de les desgràcies» de que se hablaba todavía años y años después; murieron cuarenta marineros, ¡cuarenta!, está dicho pronto. Apenas había casa en el barrio del mar que no llorase a un ser querido. (LT, pp.172-173)¹²

Uns anys abans, a *Tino Costa* Arbó havia reproduït un relat de clara procedència oral que, a través dels contes i de les llegendes —en un explícit homenatge del novel·lista a la seva mare— confegeix l'imaginari romàntic de la protagonista, la Mila, durant la seva infantesa i modifica el seu esperit. Es tracta de la llegenda medieval de Floris i Blancaflor, però també de balades documentades en el folklore dels Països Catalans, com ara a la cançó de «La bona dida», «La porquerola», o de la història de la Caterineta, la qual, morta en mans del pare per desobeir la seva prohibició d'anar al ball, avança la intransigència que dominarà l'àmbit familiar de la protagonista de *Tino Costa*:

La bona vella li assegurava que tot havia succeït tal com deia la cançó [...]; i a la Mila, tot escoltant-la, se li oprimia el pit i la pietat li posava llàgrimes als ulls. [...] Era un sinistre malson que es desenrotllava en una nit espessa d'angoixa i d'horror [...]. Eren els temps de la pàtria potestat, severament exercida i de l'autoritat marital indiscutible; aquells temps de submissions i despotismes, l'evocació dels quals despertava la nena amb suors d'agonia.

Ara, aquesta nit, la Mila, ja crescuda i convertida en dona, després d'haver conegut Tino Costa, pensava en la noia d'aquella història, en la Caterineta de la vella cançó. En la seva fantasia un poderós sentiment impel·lia la nena a desafiar les ires del pare brutal. (TC, p.629)

En la utilització d'aquests relats externs cal assenyalar, en primer lloc, una voluntat constant d'accentuar el clima premonitori que envolta la narració, tal com succeeix en la presentació de cançons o de llegendes tradicionals i de successos tràgics esdevinguts al poble o als seus voltants, que actuen com a presagi de la història principal i com a con-

¹² Aquest episodi es narra de manera molt semblant a *Los hombres de la tierra y el mar* (Juan Arbó, 1961, pp.48-49).

firmació dels temors que envolten els personatges. Ara bé, també hi ha un esforç per reivindicar les fonts orals, molt presents en l'època, i de les quals Arbó fou un àvid receptor. Hi ha, a més, una doble funció del relat: internament, des d'un punt de vista estructural i argumental, però també externament, ja que l'autor implica el lector, el fa còmplice d'aquest llegat oral i l'hi cedeix a través del seu testimoni literari.

En segon lloc, en l'ús del relat extern hi ha una evident voluntat antropològica que permet fixar uns comportaments i unes actituds que ajuden a establir els perfils identitaris dels habitants de les terres de l'Ebre. A través de les seves històries, de les seves reaccions, de les seves paraules, intuïm un caràcter genuí ebrenc, en íntima connexió amb una geografia aspra i hostil que en determina les actuacions. Els personatges prenen la categoria de protagonistes dins el seu propi espai narratiu, i malgrat el seu caràcter secundari —de vegades desapareixen en el transcurs de la novel·la—, es presenten amb una entitat pròpia que afavoreix la individualització del relat. És així com ens arriba la història del taverner de la Ribera (TE), la de la profanació de les tombes de la «Casa Blanca» (TE)¹³, la de l'Agnès (TE), la del Martí (TE), la de la Joana i el gran de cal Mates (CN), la de la Pigada (CN), la del Borra (CN), la del Minguet de la Catalana (CN), la del tio Jaume (LE), la del Jepet del Mundo (LE), la del Quinzet (LE), la del Pelero i la seva dona (LE), la del Cleto (LE), la del Minguet de la Clapa (ETM), la del Valent (ETM), la del guàrdia civil i el gos (ETM), la del vell Gori (LT), la del Trepapat (LT), la de Guatxes i el mestre Matías (LT), i la del Juan del Floro (LT).

El relat de totes aquestes històries en aparença anodines sorgeix de la curiositat que Arbó havia manifestat sempre per tot allò que succeïa al seu voltant, sobretot per aquells episodis que, pel seu caràcter truculent i dramàtic, tenien la possibilitat de convertir-se en nucli argumental dels múltiples relats que incorporava a les seves novel·les. Ell mateix explica a les seves memòries com don Pepe —el germà de don Pedro, l'encarregat de l'oficina dels Carvallo— s'havia interessat des de l'inici per les obres primerenques de l'autor: «Me prometió contarme algunos casos de dramas de los campesinos, en los cuales, por su cargo, tuvo que intervenir: “son casos tremendos”, decía. Con ellos podía nutrir mis novelas futuras de la tierra»¹⁴. Altrament, també va poder aprofitar algunes experiències viscudes al front per alguns dels seus companys del Departament de Cultura de la Generalitat. Un cop més, utilitza aquest material que prové d'una font oral primària per incloure'l a *El segundo del Apocalipsis*, la seva última novel·la: «Aproveché muchas cosas de sus relatos —de sus conversaciones mantenidas a su regreso del Frente— para mis obras»¹⁵. Així mateix, al Fons Sebastià Juan Arbó dipositat a l'Arxiu Municipal de la Ràpita es troben retalls de premsa dels anys trenta relacionats amb casos d'assassinats i de maltractament infantil que Arbó recollia de diversos diaris —*La Voz*, *El Día Gráfico*, *ABC*— i que també havien de formar part, ara com a font secundària, d'aquest pòsit documental que aplegava per confeccionar alguns dels episodis de les seves novel·les. L'escriptor i periodista Andreu-Avel·lí Artís —conegut com a Sempronio— confirmà que Arbó, al costat dels llibres d'Eurípides, Sèneca, Gracián, Shakespeare i Dostoievski, que sempre

13 Més endavant, a *Los hombres de la tierra y el mar* (Juan Arbó, 1961, p.103), Arbó confirmà aquest episodi, que ell conegué sent infant i que va incloure a *Terres de l'Ebre*.

14 Juan Arbó, S. (1982). *Memorias. Los hombres de la ciudad*. Barcelona: Planeta, p.174.

15 *Ibid.*, p.183.

l'acompanyaven, de vegades tenia el setmanari *El Caso*: «[Arbó] prescindia de tota la mitificació literària entorn dels fets i aquest periòdic li donava els fets amb tot el seu realisme, que era la matèria prima i que ell, amb la seva imaginació portentosa, fruit d'aquestes lectures, ho convertia en personatges extraordinaris»¹⁶.

Val a dir que, al marge d'aquest incís, fonamental per entendre com accedeix l'escriptor a aquesta matèria real que ell traspassa a la ficció tot mantenint-ne la versemblança, aquests relats contenen episodis plens de contrastos on la tendresa o la brutalitat s'erigeixen per damunt de l'anècdota vital. Així, entorn del nucli argumental transiten en paral·lel unes vides concretes i significatives que prenen autonomia pròpia i que, més enllà d'actuar com a punts d'inflexió, complementen i enriqueixen les obres en presentar-nos uns personatges que són víctimes del seu medi, d'un fatalisme còsmic que els impedeix sortir-se'n i que, per tant, no es troben tan allunyats del prototipus de protagonista arbonià:

La Badona era una dona ja decrepita [...]. Vivia sola amb un seu fill. Ell era un minyó alt, flac, d'un caràcter taciturn, de mirada trista, sense rialles. Però la vella Badona no en tenia d'altre; no podia valer-se, impedida pel reuma, i vivia només pendent del fill.

Josep, el fill de la Badona, era un minyó de mals costums; tenia fama de ser afeccionat al joc i a la beguda. Feia alguns anys havia anat amb una noia; n'havia estat enamorat perdudament. La noia contragué una malaltia i morí. [...] D'ençà d'aleshores començà a viure retirat, començà a manifestar-se ombriu i taciturn.

La gent deia que feia patir la mare, que li donava mala vida, i asseguraven i tot que una nit li havia pegat. La vella Badona, però, no s'havia queixat una sola vegada [...].

Aquella nit la vella Badona estigué més d'una hora posada a la finestra [...].

A l'hora en què la seva mare l'esperava, tota sola asseguda a prop de les Valletes, quan darrera d'ella brillaven els llums entre els arbres i les tavernes començaven a animar-se de bevedors, ell oscil·lava suaument a l'extrem de la corda, que li doblegava el cap mogut per la brisa, amb aquell rostre desencaixat que la nit amagava pietosament. (CN, pp.331-332)

Els successos dramàtics —suicidis, ofegaments al riu, accidents laborals— exemplifiquen aquesta injustícia natural que afecta els més desvalguts i incrementa l'aurèola tràgica que plana sobre la vida dels protagonistes. Aquestes històries s'erigeixen en un element que reafirma les condicions precàries d'un territori que aboca els seus habitants a un destí degradant, sota l'amenaça constant de la mort:

Ella era una nena fràgil i escarransida, amb cara de poca salut. Somreia sovint, però ho feia amb aquest somriure trist dels infants de caràcter alegre i sensible que la vida ha tractat durament.

Tenia la mare malalta des de feia temps [...]. El seu pare treballava al camp on no guanyava ni per a medecines per a la malalta; a més a més, el pare bevia.

16 Sempronio [Andreu-Avel·lí Artís i Tomàs] (1984). Arbó, de l'Ateneu al cafè. Dins *Record de Sebastià Juan Arbó, novel·lista, biògraf i erudit*. Conferència realitzada a l'Ateneu Barcelonès. Recuperat de <http://arxiudigital.ateneubcn.org/items/show/1528>

[...] era tot just una adolescent, però anava ja com una dona feta, a l'hivern a recollir olives a la garriga, a l'estiu a espigolar a la ribera pels arrossars.

[...] entremig de la colla de noies fortes, avesades als treballs més durs, la petita de la Sila, clapotejant en el fang, anant i venint amb les garbes, aquí caic allà m'aixeco, bruta de fang de cap a peus, feia llàstima de mirar [...].

Aquell dia s'havia aixecat amb la primera claror de l'alba. El carro amb l'animal enganxat, els esperava ja davant de la casa. [...]

Era dijous: no hi havia estudi, i en dies de vagància, al petit Gilet, el fill de l'amo, li agradava d'anar a la ribera amb els treballadors. La nit abans, el pare li havia promès que hi aniria [...]. Ella [la mare] es quedava patint.

El nen era de menys edat que la filla de la Sila. La nena el veié amb alegria i li feu lloc al seu costat. El sentit de la jornada semblava canviar-se de sobte. Era com si anessin a jugar, com si els esperés una festa.

[...] Fou el moment en què acabaven de passar el pont; l'estrèpit de les aigües espanyà de sobte la bèstia. Reculà amb un salt, amb les potes enlaire. L'home no la pogué dominar, i carro i animal es precipitaren al desguàs.

Se sentiren crits d'espant, exclamacions de terror, i de seguida ho cobrí tot un silenci pesant. [...]

Moriren dues noies i un vell i els dos infants. [...]

L'endemà, els pagesos no sortiren al camp, tota la gent del redol els acompanyà al cementiri, i se n'afegiren encara molts de la vila. Les dues noies anaven en taüts blancs, portades a muscle per treballadors, i un xic enrera seguien els dels dos infants, també blancs, portats per infants de treballadors.

La gent s'acumulava a l'entrada dels carrers, i fins camperols rudes es veieren plorar. (pp.333-335)

A *Terres de l'Ebre*, la història d'Agnès —vexada i maltractada per la mare, aïllada a la Ribera després de la seva mort i sotmesa al constant abús sexual del padastre— esdevé un dels relats més colpidors per la cruïsa dels fets, però també per la indiferència amb què són viscuts per la resta del poble; aquest actua com una força atiadora i còmplice en acceptar els abusos i estigmatitzar la noia amb les seves calúmnies, sense cap mena de pietat vers el seu patiment. De fet, Joanet, el protagonista, assabentat de les enraonies que l'envolten, s'allunya d'ella de manera definitiva, fet que provoca el suïcidi d'Agnès. Som, doncs, davant d'un episodi que, malgrat néixer lligat al personatge principal de la novel·la, adopta una funció pròpia a través de la mirada retrospectiva del narrador, que es desvia de l'eix argumental i focalitza el seu interès en una història externa, però de gran rellevància per copsar l'espai moral i social en què ens trobem. Hi ha, per tant, en la descripció descarnada del relat una denúncia implícita d'una col·lectivitat que assisteix a aquestes realitats i les omet, tot i que s'hi endevina latent la presència d'una força còsmica que, inherent en l'hàbitat, actua com un factor determinant que avança sense aturador i determina la tragèdia final:

La primera nit, després de casats, el Retxut tornà tard de la taverna; ella el rebé amb una ratxa d'insults [...] ell agafà la corretja i li etzibà algunes corretjades. [...] L'escena es repetí [...]. Però ella va anar-se aflaquint; una progressiva pal·lidesa s'estengué pel seu rostre i el geni se li anà agreujant cada vegada més. Agneta va créixer sempre esporuguida. (TE, p.168)

[Agneta] Recordà l'escena abominable i mai en sa vida no havia experimentat l'horror que experimentà en aquell instant. Se sentí com enfonsada completament en un fangar, fins a la boca, fins al nas, fins als ulls; sentia el fang fins a l'ànima.

Mirà cap a fora, i en el seu esperit es feu instantàniament una gran claredat: ¡la mort! I fugí corrents, esmaperduda, folla. Fugia de l'horror de la vida, del seu cos, del seu padastre, de les ombres i dels fantasmes que la perseguien. Veié l'aigua, que corria als seus peus murmurant, i va llançar-s'hi ansiosament. (TE, p.184)

Ara bé, aquesta intenció crítica que s'intueix en Arbó a través de l'explicitació dels seus relats es materialitza, durant els anys seixanta, en el seu retorn a la temàtica ebrenc. Són els mateixos personatges, i de vegades també el poble com a col·lectiu, qui amb la seva veu o actitud expressen una fonda preocupació, i fins i tot, un sentiment de compassió cap a aquestes vides humiliades, abocades al vici, als maltractaments i a la destrucció final: «—Dius del Gravat que és un perdut, i el mateix diem de tots, i ho diem també del Randet; però mirem una mica la seua vida, la infància que van tindre estos dos nois. En lo fons de tot, sempre hi ha el mateix: la ignorància i l'endarreriment dels nostres pobles» (LE, p.151). Hi ha, per tant, una consciència comuna explícita contra aquest determinisme social injust que condiona unes vides innocents i les condemna a una deshumanització irremissible. Darrere la veu omniscient, però, Arbó denuncia sense pal·liatius la pervivència d'aquests models, i en fer-ho, visibilitza una realitat concreta més enllà de la ficció:

Era el de sempre, sí, era aquella existència, no pas de persones, sinó de bèsties; havia estat igual per als pares, es continuava igual en els fills i es continuaria igual en els fills dels fills. ¿Quan s'acabaria?

Era aquella una existència d'embrutiment, de misèria i d'abandó, en la qual no podia pensar-se sense que muntés del cor un sentiment d'horror, un crit de protesta i d'indignació, un desig potser de plorar. (LM, p.581)

És evident, doncs, que en la relació d'aquestes històries secundàries hi ha una ferma voluntat de plasmar i de recollir tot un microcosmos que conforma la identitat ebrenc de la qual ell actua ensems com a receptor i espectador, si bé no n'hi ha una consciència plena en les seves primeres novel·les. La ficció literària esdevé una mena de receptacle on encabir episodis deslligats en aparença, provinents tant de la transmissió oral com de la realitat percebuda durant la seva infantesa i adolescència, que fixen i perpetuen uns models narratius i conductuals idiosincràtics que l'escriptor vol tipificar més enllà de l'àmbit novel·lístic. Arbó s'encarrega de confirmar-ho en la resposta a la carta-pròleg que Joan Sales escriu per a *L'espera*, en què es ratifica en «la riquesa i diversitat dels episodis,

inspirats tots en fets reals» i també en el «nombre dels tipus i pel relleu que prenen alguns d'ells, tots o quasi tots, “copiats” també de la realitat»¹⁷.

És ben bé, doncs, que la presència creixent del relat emmarcat en l'obra d'Arbó delimita el recorregut espacial de la seva narrativa dins l'àmbit ebrenc, fixa una mirada antropològica i idiosincràtica cap a aquest mateix espai, i assenyala, en últim terme, l'evolució cap a una narrativa testimonial, nascuda lluny de l'hàbitat ebrenc i que confirma el sentiment de pertinença cap a la pròpia terra. Per tot això, cal reivindicar l'ús d'aquest relat com un dels elements més representatius i genuïns de la narrativa de Sebastià Juan Arbó.

17 Juan Arbó, S., *Obra Catalana Completa III*, p.17.

